



2015 чылдың август
13-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 125

(18712)

2015 чылдың
ноябрь 12
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

ФЕДЕРАЛДЫГ ДАҢЗЫЖЕ КИИРГЕН



Тыва Республиканың Хүреш федерациязының, Күш-культура болгаш аныяк-еректериниң талазы-биле яамының, түнү национал хевирлериниң шко-ланың удуртукчуларының хөй чыл-а тургузуп келген айтырыы ам-на тирлеттинген деп болур. Рос-Федерациязында спорттун бүгү-ериниң даңзызынче тыва хүрешти-ер дугайында айтырыгны 15 киж-и кичилиг Бүгү-эвилел комиссиязының түннери чаңгыс үн-биле хүлээп ал-

ган. Ам чүгле РФ-тиң Спорт яамызының сайыды Виталий Мутконун адын салыры-арткан. Ол комиссияның кежигүннериниң аразында Олимпий оюннарының чемпионнары, бүгү делегейге ады-сураа билдингир спортчулар, тренерлер болгаш хөй-ниити организацияларының ажил-дакчылары кирип турар.

Тыва Республиканың Дээди Ху-ралының депутаты, спорттун национал хевирлериниң республика школазының директору, Тываның Арзылаң мөгези Седен-Очур Кара-Сал Бүгү-эвилел комиссиязының ке-жигүннеринге тыва хүрештиң өске хү-рештерден кол-кол ылгалдарын, хүреш-тиң шаг-төөгүден бээр сайзырап эр-тип келген төөгүзүн, ооң чон аразында массалыын тодазы-биле тайылбырлап, чижектерни кирип тургаш, комиссия кежигүннериниң

тыва хүрешке сонуургалын оттургаш, шак-ындыг төөгүлүг шиитпирни хүлээп алы-рынга улуг идигни кылган.

Шынап-ла, тыва хүрешти чүгле бистиң республикада сайзырадып турар эвес, а харын Россияның өске национал рес-публикаларында, бистиң-биле кызы-гаарлажып чыдар Сибирь регионна-рында, Ыраккы Чөөн чүкте чурттап чо-руур чоннар эки билир. Ол хамаанчок Россия Федерациязының Президентизи В.В.Путин безин Тывага албанның аян-чо-руун кылып чорааш, хүреш маргылдаа-зын улуг сонуургал-биле көргөниң билир бис.

Тыва хүрешти Россияның спорттун бүгү хевирлериниң даңзызынче кирип турары дээр-ге-ле, тыва хүрештиң Бүгү-эвилел, делегей чергелиг деңгелче үнеринче ак орукту ажыдып турар. Ол дээр-ге бистиң өгбелеривистиң чүс-чүс чылдар ажылдыр бистерге дамчыдып берген оюн-тоглаа-зы-дыр. Ынчангаш бистер бурунгуларывыска мөгейип, ынак оюнувусту делегей чергелиг спорттун хевир кылдыр сайзыраткаш, салгалда-рывыска дамчыдып бээр ужурулг бис.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнун тырттырган чуруктары.



ЧАРЛАА БОЛГАШ РЕКЛАМА ЕРИКЧИЛЕРИНИН КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Силерниң чарлалдарыңарны Тыва «Шын» солундан номчуп-ыр. «Шын» — республиканың хоорай, суурларының девис-ринде чедип турар солун. Ын-чангаш ооң арыннарын ажыглап, чарлалдарыңарны чиик өртекке азырын сүмелеп тур бис.

Харылзажыр телефону:
8(394)22-2-18-10.

Чагыдылга — 2016

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ



2016 чылдың «Шын» солуннун чагы-дылгазы Тываның бүгү почта салбыр-ларында болгаш «Тывапечать» КХН-ниң киоскилеринде бо хүннерде чоруп турар.

Ынчангаш «Шынны» үезинде чагы-дып алырынче республиканың Ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту — бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде
чагыдып номчуңар.

Тываның Баштыңының ажыл-херээ

ОКРУГ ХУРАЛЫНГА КИРИШКЕН

Ноябрь 11-де Барнаул хоорайга Рос-сия Федерациязының Президентизиниң Сибирь Федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзи Николай Рогожкин 2015 чылдың дүжүт ажаалдазының кампаниязының түңнелин үндүргөн округ хуралын эрттирген. СФО-да федерация субъектилериниң удуртукчулары, эр-темденнер база специалистер, РФ-тиң Көдээ ажил-агый яамызының төлээлери округтун регионнарында көдээ ажил-агыйының комплекстиг хөгжүлдезиниң перспективаларын база сайгарып чугаа-лашкан. Тыва Республикадан хуралга регионнун удуртукчузу Шолбан Кара-оол биле көдээ ажил-агый сайыды Юрий Тыт-оол киришкен.

Эрткен чай Тывага дыка изиг, үнүш аймааның өзер үези майдан июльга чедир чаъс барык чагбаан болгаш, шөлдерде тараан тараа болгаш мал чеминиң культураларының хөй кези ка-дып калган. Кааңнаашкындан Тываның 15 муниципалдыг кожуну когараан. Тарылга шөлүнүн 55,2 хуузуңда, азы 14300,9 га шөлде көдээ ажил-агый культуралары кандаанын акты-биле бадыткаан.

Август айда Шолбан Кара-оол Россияның көдээ ажил-агый сайыды Александр Ткачев-биле байдалды сай-гарып чугаалашкан, сайт деткимчени көргүзерин аазаан турган.

МУНИЦИПАЛДАР УДУРТУКЧУЛАРЫН ЧЕМЕЛЭЭН

Рынокта улуг хереглелдиг тайга тоо-руун хөйүнү чыырынга таарымчалыг бай-далдарны тургузар талазы-биле ажылды организастаарын муниципалдыг эрге-ча-гырга чорудуп шыдаваанын миннир апаар дээрзин Тываның Баштыңы понедельник-те селектор хуралга чугаалааш:

— Чурттакчылыг черлериниң удур-тукчулары, муниципалдыг тургузулгар чагыргаларының даргалары тоорук чыып тайгаже үнер кижилерге таарымчалыг байдалдарны организастаар талазы-биле ажылды чогуур деңгелге кым-даа удуртуп шыдаваан. Ооң түңнелинде, аскан кижилер дилээри-биле камгалак-чылар чаңгыс эвес удаа үнүүшкүннерни кылган. Бурган авырларында, шуптузу он-ча-менди болган. Ындыг болзажок, Тожу кожуунда бир кижини дилээри ам-даа уламчылавышаан. Хамаатыны камгалаа-ры-биле шупту чүвени кылыр ужурулг силер. Ынаар кичээнгейни угландырыңар — деп, Шолбан Кара-оол негээн.

Регионнун удуртукчузу «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилели-биле тус черниң тоорук чыыкчыларына садып алыкчыларже дорт үнер арганы тургузуп, тайга тооруу хүлээп алыр төпчүттүнген сайгарлыкчы төлөвилелди ажылдап кылырын шагда-ла сүмелзэн турган.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

«Амык» КБК

ДӨРТ ЧЫЛ ЭРТКЕНДЕ...

Сүт-Хөл кооперативинин Алдан-Маадыр сумуунда «Амык» көдээ ажил-агый бүдүрүлгө кооперативин 2012 чылдан бээр герефорд уксаалыг малды азырап эгелзэн. Дөрт чыл эрткенде, бо чылдың ноябрьда аныяк, бичии малын садып, орулгалыг ажилче кирген.

Бии-Хем кооперативинин Тарлагдан Олег биле Раиса Кызыл-оолдар баштайгы 40 башты (39 хунажын биле 1 бугажыкты) 1 млн. 600 муң рубль-биле садып алганнар. Ол араттар бо чылын 3 млн. рубльдин күрүне деткимчезин алганнар.

Деткимче акашын чар-ты-биле «Беларусь» минитракторну садып алгаш, артканы-биле герефорд малдар садып алырын шиитпирлээннер. «Шагда-ла эъткир уксааның малын садып алыр планныг турдус. Дыка ырактан барып алыр бис деп бодадыс. Көдээ ажил-агый яамызы Сүт-Хөлде «Амык» ажил-агыйын сүмелзээр, республикадан дашкаар үнүп турбас, аай-дедир чоруур чарыгдалдар эвээш-тир дээш, дыка амырадыс. Ол чорааш, уксаалыг малды канчаар ажаарын көрүп, арга-дуржулгазын шигээдип алгаш, база-ла ындыг эки түңнелдерни чедип алыр сорулгалыг бис» — деп Раиса Кызыл-оол чугаалады.

«Амык» КБК-ны салгал дамбаан, арга-дуржулгалыг малчын Ымый-оол Монгуш удуртуп турар. Ооң өгбелери малды малдап-даа чораан болза, ам ол көңүс чаа аргаларны шигээдип турар. 2012 чылда улуг бода мал азыраар талазы-биле тускайлатынган шөлдү тургузуп, «Амык» көдээ ажил-агый кооперативин үндөзлзэн.

«Тыва Республикада эъткир мал ажил-агыйын хөгжүдери» тускай сорулгалыг программа-биле 26 млн. рубльге бүгү-ле инфраструктуразы бар: мал кажаа-зы, суг суургазы, серилиг, тускай деңзилерлиг, бызаа кажаалыг, ажилдаар өрзэлдиг, амгы үениң комплекзин тутарынга грантыны алган. 5,5 млн. рубльге Хакасиядан уксаалыг аныяк малды садып алган. Бо хүнде малының баш саны 229 четкен, ооң 133-ү — инектер. Бо уксааның малы ажаалда шоолуг хереглес, кыжын шыдамык, чаа одарга чаңгыгычал, деңзини дүрген немээри-биле онзагай.

«Тывада бо уксааның малын өстүрүксеп турар кижилер көвүдзэн. Ынчангаш молдургаларны бээр бис. Селекция-уксаажыдылга ажилын чорудар планныг бис, чүге дизе дыка хөй малчыннар ону ма-нап турар. «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелинге идепкейлиг кири-жип, чурттакчы чонга эътти, манчыны, мантыны садып-саарып турар бис. Чоорту эъттиг чартык фабрикалар чегин аядаар бодап тур бис. Көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлерин Чазак дыка деткип, грантыларны тыпсып, субсидияларны, көдээ ажил-агый техниказын берип турары дыка эки» — деп, Ымый-оол Монгуш чугаалаан.

Бо хүнге дээр «Амык» КБК 38 ажилчын олуттарны тургускан.

Оларның 6-зы — специалистер, 8-и — малчыннар, 10-у — ферма ажилдакчылары, 15-и — хову ажилчыннары. «Амыкта» малчын Орлан дыка үр үеде ажил чок чораан: «Кажан ажил чок турумда, хүн эртпес, чалгааранчы аажок чүве. Ам мал карактап чорааш, үениң эрткеннин эскербес-тир мен. Акшашалычывыс ажырбас, чамдыкта аш-чем-биле санажып ап болур. Ферма тургустунуп, трактор, комбайнныг апарганывыска дыка өөрүп тур мен» — деп, Орлан чугаалаан.

«Суурга «Амык» ышкаш мындыг улуг ажил-агыйлар турарга, дыка-ла эки-дир. Күрүнеден деткимче алган ындыг алды ажил-агыйывыс бар. Олар ажил чок кижилерни доктаамал болгаш сезоннуг ажилдарже хаара тудуп турарлар. Ындыг чорук суурнун социал-экономиктиг байдалыга улуг салдарлыг. Чоокка чедир-ле көдээ ажил-агый шөлдери куруг чыткан. Ам олар бүрүнү-биле ажылгалда. Удавас база ындыг ажил-агыйлар ам-даа немежир деп бодаар мен» — деп, Алдан-Маадыр суму чагырга даргазы Алик Монгуш малчынга каттышкан.

2015 чылдың ноябрь 1-нин байдалы-биле алырга, «Амык» көдээ ажил-агый бүдүрүлгө кооперативинде герефорд уксаалыг улуг бода малдан аңгыда, 7818 баш хой (төрүүрү 6308), өшкүлөр — 905 (төрүүрү 638) база 139 баш аът (58 бе) бар. Малдың баш санын чидирбейн, кыштаглаашкыны хүр-менди эрттиреринге 500 тонна сигенни, 70 тонна суланы, 50 тонна тарааны курлавырлаан.

Тываның фермер болгаш дузалал ажил-агыйларынга герефорд малды өстүрүп бээр-биле «Амык» КБК «уксаалыг бүдүрүкчү мал ажил-агыйы» эрге-байдалды чедип алыр сорулганы салган. Генетиктиг экспертизаның түңнели-биле, малдың уксаазы 97,4 хуу чаңгыс аай деп тодараттынган. Ынчангаш РФ-тин Көдээ ажил-агый яамызынче чорудар документи-лер чыылдазы дооступ турар. Ам безин «Амык» КБК Тывада тускайлаттынган эъткир мал ажил-агыйын хөгжүдериңиң кол үндезинин тургузуп турар деп болур.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелинде Сүт-Хөлден 13 төлөвилел бар, оларның 8-и республика чергелиг. Чижээ, Суг-Аксы суурда сүттен национал чемпион бүдүрүлгези, Алдан-Маадырга сүт фермазын тургузары, Бора-Тайгага картофель шыгаар черни эде тутары хамааржыр. 2013-2015 чылдарда 24,3 млн. рубль хемчээлдиг продукцияны бүдүрүп, саткан. Төлөвилелдин ачызында 65 ажилчын олуттарны тургускан.

Бо хүнде көдээ ажил-агыйының шупту бүдүрүкчүлери «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор төлөвилелиниң түңнел делгелгезинге кирижи-биле боттарының продукцияларын: Сүт-Хөл кадыргызындан эгелзеш, «Амык» КБК-ның эъттиг чартык фабрикаларына чедир белеткеп ап турар. Аяна ЛАМА.

Ноябрь 13 — Бүгү-делегейниң караа көрбестер хү

ЧҮТКҮЛ-СОРУУ КЫЗЫГААР ЧОК



Андрей Безносов ажил үези

Андрей Викторович биле Наталья Михайловна Безносовтар Кызылдың караа көрбестер ниитилелиниң бүдүрүлгезинде ажилдаанындан бээр 30 чыл чеде берген. Андрей Викторович 1985 чылда аңаа хол-хаптары даараар мастерлеп ажилдап эгелзэн, он беш чыл эрткенде, кудустар даараар цехче шилчезн. Ол цехте 4 эр ажилдакчы бар. Оларның бот-боттарының аразында оюн-баштак чугаалажырын эскердим. Кудусту даараарда, баштай хөвөңин таптай салып, дескилештир улуг, ужу калбак ыаш-биле 10 минута дургузунда соктаар. Ооң соонда тускай үттерлиг майкыктың дузазы-биле ийи талазындан даараар. Хүнде бир кижиле 10-дан хөй улуг, биче хемчээлдиг кудустарны даарап турар. Бо чылын даараныр цехте ажилдаарына таарымчалыг кылдыр чаа улуг столдарны салып, дерзэн. Олар радиодан бөмбүрзекте, республикада медээлерни, ыры-хөгжүмнү база дыңнап турар. Ажилдакчыларны эртен, кежээ, дүшпө чөмөненир үеде бүдүрүлгениң «ГАЗель» маркалыг ийи микроавтобузу аай-дедир чедиреринге кезээде белең.

Андрей Викторович ажил-ижиниң дугайында мынчаар таныштырды:

«1977 чылда, он харлыымда, айыыл-халапка таварышкаш, ийи караам шуут көзүлбестээн. Хеп-хенертен чырык хүннү көрбейн баргаш, ада-иём, акыларымның сагыш-човаашкыны эвес болза, муңгаранчыг кара бодалдардан үнерим берге-ле турган боор. Ынчангаш оларның меңээ көргүскен буяны дээш мөгөйип, утпайн чоруур мен.

Караа көрбес кижилерге «Аргыжарының таарымчалыг байдалы» күрүне программасы езугаар элзэн хөй кудумчуларда светфорларда үннүг медээлерни киригени, библиотекада Брайл шрифтиг база электроннуг ховар номнарның даңзызы көвүдзэн болгаш компьютерниң танактары үн-биле медеглээр кылдыр кылганы бистиң чуртталгавысты, бичии-даа бол, чиигедип турар. Россияда караа көрбес

кижилерге тускай смс номчуур, саннарны адап турар телефон барын дыңнаан мен. Тывага бо онза телефон чоокку үеде чедип келиринге идегеливис улуг. Шаанда дыка улуг магнитофон кассеталарының дузазы-биле номнарны дыңнаар турган бис. Сумкаже чеди хире номнун сөзүглелин үнге бижидип каан кассетаны суптарга-ла, дола бээр. Амгы үе дыка-ла сайзыраан-дыр, бичии флешкага 50 номну бижип ап болур апарган.

Мен бодум Кызылга төрүтүнген мен. Ол үелерде бо бүдүрүлгеге кежээки школа ажилдап турган. Ону дооскаш, башкыларымның ачызы-биле Алтайның Рубцовскиден аныяк уруг-биле чагаалажып эгелзэн мен. Амгы өөм иштиниң бажыңынче аалдап чедип, бир чыл дургузунда чагаалажышкынның түңнелинде, Наталья Михайловна-биле кады чурттаарын шиитпирлээн бис. 1997 чылда бүдүрүлгевис Кечил-оол кудумчузунун 5 дугаар бажыңында чаңгыс өрзөл квартираны берген. Өг-бүлө тутканывыстан бээр 25 чыл чеде бердивис» — дээш, Наталья Михайловна-биле чугаалажырынче чалады.

Бо цехте 3 херээжен ажилдакчы чылыг чоорганнар даарап турар. Наталья Безносова чоорганны белеткеп бергеш, хээлеп даараары-биле дараазында кижиге дамчыдып турар болду. Өг-бүлезиниң дугайында ол мынча диди:

Өг-бүлөмнүн эр хиндикти аңаа аажок ынак.

Коллектививис дыка ралдыг, демниг, сагыш чөв болгаш бот-боттарының аңаа сырый харылзаалыг, бистиң ийи дугаар өг-бүлө деп болур. Бис ажилдаар аңгыда, харык-шинээ кыла латтынган кижилер ара республика чергелиг спардаларга, делгелгелерге катнашпайн киржип турар бис.

Андрей Викторовичиң лым-хуузу чеже-даа берген ундаралга алыспас, хөгжүм баштак, онзагай чаңгыс. Ооң хомудап, хорадап, катаный турганын черле дөңсөө көрбөдүм. Мээң карактары көөрү багай-даа бол, ийи гаар бөлүктүн инвалидигаш, Андрей Викторовичиң «карактары»-дыр мен. Бот-боттарывысты деткип хүндүлөжип, бергелерге татылбайн, кады ажып эртип, ажылывысты кылып, олгу бут кырынга тургузуп, чурчор бис».

Бүдүрүлгениң хоочун коллегалары аажок амыдычы, биче сеткилдиг, кызыктай, дузааргак, сагыш-сезим, ажылынга бердик кижилер деп үнелээр ду. Хөй чылдар дургузак сеткилдиг, үрө-түңнө ажил-херээ дээш олар санныг хүндүлөп бижикиле шаңнаткан. Чамдык аныяк тыппайн барган, ха шинээ кызыгаарлатты кижилер бажыңында ол болгаш, чааскаанзырап, дыңчак апаар таварылга бар дээрзи билдингир. Аныяк кижилер коллегалары-биле чугаалажыр, өөрүшкү, бөлөрни кады үлежир, боттары ниитилелдин бүрүн эрге хамаатызы кылдыр бодаар безин, сагыш-сеткилинге чөвөрүнчүг болуру чугаажок.

Чүткүл-соруу кызыгаар бо өг-бүлөгө белең эвес азы ижинге, амыдыралыңа чедип киннерни, кадыкшылдыг кыла каалыңар.

М. БЕЗНОВСОВА ШОНЧАЛАЙ

ХОВАЯ Автор

тырттырган чүр

ТЫВА УРУГЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИННЕРИ

Ярославль хоорайга «Рос-...» келир үеде интеллектуалдыг лидерлери» Бүгү-рос-... III шуулганынга Тыва-... Хаа-Хем кожуундан Байлак Монгуш төлээлээр.

15 харлыг Байлак физикабиле программалаашкынны сонуур-... 2015 чылдың мартта эртем-... сонуургалдыг аныяктарның бүгү-российжи шуулганынга киришкен. Экономиканың дээш-... школазының «Профессионал технологияларны ажыглаары» дипломун база «Чалыш» назын. Эртем. Культура» бүгү-российжи конкурзунга 10-формадында пластина-... температураны хуваары» төлөпел дээш 3-кү чергениң дипломун алган.

Аңгы-аңгы эртемнер аайы-... олимпиадалар болгаш аныяк тиилчилери шуулганга алды танышкын: Космиктиг технологиялар, Кадыкшылдың технологиялары, Материалдар тех-

нологиялары, Шимчээшкынниң технологиялары, Энергия технологиялары, Коммуникациялар технологияларының талазы-биле ажылдаан. Оолдар, уруглар дузалал эртемнериниң инженерлиг онаалгаларын бодап, лабораторияларга ажылдап, билдингир эртемденнер болгаш чогаадыкчылар-биле дискуссияларга киришкен.

Баштайгы хүнүн соонда оолдар келир үеде мергежил шилип алырынга элээн солун угланышкыннары биллип алган. Эң-не нептерегей угланышкын Шимчээшкынниң технологиялары болган. Ийги черде Кадыкшылдың технологиялары, оон соонда Коммуникациялар технологиялары, Энергия технологиялары, Космиктиг технологиялар. Нептерегейиниң талазы-биле угланышкынның рейтингин Материалдар технологиялары төндүргөн.

Байлак Монгуш эң-не улуг хемчээлдиг чидиг айтырыг — онко

аарыглар деп санап, Бирги медицина университетинче дужаап кирип, кезер эмчи болур күзелин чедип алгаш, рак аарыындан кижилерни эмнээр сорулгалыг. Ол мергежилди шилип алырынга Валентина Терешкова база Н.Э.Бауман аттыг МКУ-нун ректору Анатолий Александрович Александров-биле ужуражылга салдарны чедирген.

Талантыларны ам-даа сайзырадыры чугула дээрзин шуулган үезинде чаңгыс эвес удаа демдеглээн. «Силерниң шинчилел ажылдарыңарга тура-сорукту күзеп, ам-даа хөдөлүп, чогаатпышаан, кылган чүүлдеринерни боттарыңар адыңар-биле адаарын кортпаңар деп чагыын. Даштыкы дадагалзалдар траекториядан силерни ырадып болур, ынчалза-даа силер аңаа шынчы болур ужуруг силер» — деп, шуулганың организастыг комитетиниң даргазы Александр Беглов байырлыг хаашкын үезинде чугаалаан.

gov.tuva.ru

КОРРУПЦИЯГА УДУР



Акция үезинде.

Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның Информация болгаш хөй-ниити-биле харылзаалар салбырының болгаш ИХЯ-ның хууда составы-биле ажылдаар эргелелдин ажылдакчылары коррупцияга удур бир янзы акцияны организастап эрттиргенер. Акцияны ОШАЧКИ биле Экономиктиг кем-херектер болгаш коррупцияга удур демисел эргелелиниң ажылдакчылары база деткээн. Аныяктарның «Тываның буянның чүректери» шимчээшкынниң кижикчилери база аңаа каттышкан.

Республиканың найысылалының кудумчуларынга ОШАЧКИ-ниң ажылдакчылары машиналарны доскаш, оларның чолаачыларынга «Хээли бербес-даа мен, хээли албас-даа мен» деп бижээн болгаш бүзүрелдин телефонунун 9-35-97 дугаарын айтып хуудустарны тутсуп турганнар. Чолаачылар ОШАЧКИ-ниң акциязын деткип, чамдыктары хуудустарны ол-ла дораан машиналарының мурнуку шилинге чыпшырып ап, хээли бээр азы алыр таварылгалар

туруп кээр болза, бүзүрел телефонунче долгап болур-дур деп чөлсүнүп турганнар.

Акцияны Арбат шөлүнге чыгып келген оолдар, уруглар база деткээн. «Тываның буянның чүректери» деп аныяктар шимчээшкынниң кижигүннери «Тываның аныяктары коррупцияга удур!» дээш, коррупцияга удур өске-даа кыйгырылганы хевинге чыпшыр шарып алгаш, коррупцияга удур лозунгуларны кыйгырып турганнар. Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның Экономиктиг кем-херек үүлгедиглер болгаш коррупцияга удур демисел эргелелиниң ажылдакчылары коррупцияның им-демдектерин тайылбырлап бижээн хуудустарны аныяктар аразына тараткан.

ИХЯ-ның 9-35-97 дугаарлыг бүзүрел телефонунче кажанда бол долгааш, коррупция дугайында дыңнадып болур. Коррупцияга удур акцияларны ИХЯ-ның ажылдакчылары ам-даа уламчылаар планныг.

Олесья БАУМАН, ИХЯ-ның парлалга албаны.

«Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө»

САЙГАРЫЛГА КЫЛЫРЫН ДААСКАН

Тываның Баштыңының удур-тазы-биле эрткен муниципалитеттер-биле селектор хуура «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелдин тандырышкынының дугаарда чугаалашкан. Бо чылдың 9 айларының дургузунда үнө деткимчези алган сайгарышкыларның бүдүргөн продукциязының хемчээли 178 млн. рубль четкен, 534 ажыл-агый олут тургустунган, оларның ичинде 171 кижини ажил чок кызылаларның аразындан алган. Республиканың саң-хөөзүнче 16 млн. рубль үндүрүг кирген.

Төлөвилелдин боттандырышкынының айтырыгларын чугаалажып тура, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилел эрге-чагырга органнарының кризиске удур кол угланышкыны дээрзин демдеглээн. Бо ажылга колчүүл — төлөвилелдин кижикчилерин ажык база көскүзү-биле шилип ап турары болгаш оларга күрүнө деткимчезин муниципалдыг тургузуг бүрүзүнүн деңгелинге чедир берип турары.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызы бол-

гаш Экономика яамызынга төлөвилелдерни ханы сайгарып дааскан. Чижээ, Тере-Хөлде балык талазы-биле төлөвилел. Ол ажыл-чорудулгазын улам калбартып, балыкты болбаазырадыр талазы-биле долудеритинген заводту тургузары-биле эксперттерниң үнелелин алыр ужуруг. Оон аңгыда Эрзин кожуунда мал согар цехтин талазы-биле түңнелди үндүрер. Цехти тургускан көдээ ажыл-агый бүдүрүлгези модуль цегин болгаш дериг-херекселдер сандып алыры-биле күрүнө деткимчезин алган турган.

«Шынның» почтазындан

ДЕПУТАТТАРЫВЫС — ЭР ХЕЙЛЕР!

Чөөн-Хемчик кожуунунун элекчилер хуралында эрдегй сумуздан депутат-Аля Чамыяновна Ондарны сентябрь айда соңгуп алдывыс. Эрдегй сумуздун дөрткү чыгының депутаттарынга анык башкылар Дина Кара-Сал, Сылдыс Тютюш, Сылдыс Монгуш оларны дузалал школаның чыгылары идип үндүргөн. «Элээш» уруглар садының телекчизи Айна Викторова, эмчизи Марина Бавуевна, эрдегй ортумак школазын-Биология башкызы Бичена дайовна олар база сумунун элекчилер хуралының депутаттарына соңгуткан. Чаа соңгуткан аныяк депутаттары октябрь 1-де, Улуг на-

зылыглар хүнүнде, концерт үндүрүп, хоочуннары шайладып хөглеткен. Дина Кара-Сал биле Сылдыс Тютюш күнүсүлдезинде «Ава дугайында» болгаш «Ыраажы-Хем» деп ырыны чыылганнар магадап дыңнаан. Улуг назылыглар Биенде-оол Кара-Сал, Донгуу Булчаевна, Оюмаа Доржуевна чөлөр-ой деп танцыны теп, мага хандыр дыштанганнар.

Ам бо хүннерде суурнуң арыг-силиин тудуп, кудумчуларда боктарны аштадып, суурдан ырадыр төккеннер. Бүрзекейиниң 5 дугаар соңгулда округдан депутат Марина Бавуевна Куулар октябрь 17-18 хүннеринде кудумчунун богун, бодунун хуу машиназынга бензинни

акша-хөреңгизи-биле куткаш, сөөрткен.

Кышка белеткел кидин түлүк: Хөндөргей ортумак школазының өөреникчилери болгаш башкылары кышкы одаар ыяшты шалыпкын белеткээн, бо чай кааң болган-даа болза, суурнуң чону хуу малынга мал чемин ховудан, арга-арыг иштинден белеткеп алган.

Суурнуң эр чону, тайгада тоорук бо чылын эки үнген болганы-биле, ону чыып, дужаап турар. Хөндөргейжилерде анаа олурар кижиге чок, амыдыралын экижидип алыры-биле акша ажылдаар аргаларны тып турары мактаксанчыг.

Нина КУУЛАР.

Хөндөргей суур.

Улусчу чаңчылдар чылынга

КАНДЫГ СУМЕ БЭЭР СИЛЕР?

Бо чылын улусчу чаңчылдар чыгып. Кудай эрттирериниң тайында телевизорга, солунга дыка эки саналдарны берип турары эки. Кур-Чер суурга арга-дары чок тыва чаңчылдуу эртерген куданың дугайында үнүргө, дыка мактап, өөрүп турдус. Эр хейлер!

туткан «секретарьлар» кайы төрели кандыг белек берген бижип турарын көөргө, мырыңай ыянчыг. Оон кедерезе, аныяк өг-бүлө элери: «Сээң ол төрелиң эвээш акша салган, мээң төрелим хөй акша берген» — деп аас-дыл үндүрүп, ханын-даа оон аас-дыл өөскээш, чарлы бээр апарган. Чамдык кижилер эвээш акшалыг, аар

эвес өртектег белектиг келгеш, эпчосунгаш, бербейн баар.

Чогум кымның кудазынга кажан бир дугаар «бижи» эгелээн чүве ыйнаан?! Ындыг чаңчылдар тыва чонга турбаан. «Секретарьлыг» эртер кудаларны деткир силер бе? Арга-сүмөнерни берип көрүңер.

Кур-Черниң ондарлары, монгуштары, ооржактары.

ЧАДАГ-ТЕРГЕ «ӨРТЭЭ»...
5 ЧЫЛ ЧЕДИП БОЛУР

Учеттан чажырган кем-херек үүлгедиишкинин прокуратура илереткен.

Кем-херек үүлгедиишкининериниң дугайында дыңнадылганы болгаш билдиришкыннерни хүлээп ап, бүрүткөп, учетка тургузуп база шиитпирлеп турарының дугайында хоойлужулганың күсүлдезин РФ-тин ИХЯ-зының Кызыл хоорай талазы-биле эргелелинде канчаар боттандырып турарын найысылалдың прокуратуразы хынаан. Ол хыналдадан илерээни, бо чылдың апрель 26-да Кызылдың полиция эргелелиниң дежурный кезээнге херээжен кижиге кээп, оон гаражынче билдинмес кижилер киргеш, чадаг-терге оорлаан, оон түңнелинде аңаа 8 муң рубль түңнүг когаралды чедирген дээрзин дыңнадып, билдиришкын кириген.

Кызыл хоорай талазы-биле полиция эргелелиниң опертөлээзи ол фактыга хамаарыштыр истелге мурнунун хыналдазын кылып чоруткан. Оон түңнели-биле үүлгедиишкин болган черни хынап көөргө, гараж эжииниң шоочазын үрөп турган истиң чогуңдан кеземче херээң оттурарындан ойталаар деп шиитпирни үндүргөн.

Ол шиитпирни прокуратура хоойлуга чүүлдепес деп санаан, чүге дээрге билдинмес кижилер РФ-тин КК-зиниң 158 чүүлүнүн 2 кезээниң «б.в» пунктуларында көрдүнген кем-херекти (оран-саваже хоойлуга чөрүштүр чажыт байдал-биле киргени болгаш хамааты кижиге улуг хемчээлдиг когаралды чедиргени) үүлгеткен.

Полиция ажылдакчызының хоойлуга дүүшпес шиитпирин солаан, хыналда материалдарын Кызыл хоорайның полиция эргелелиниң истелге салбырынче кеземче херээң оттурар кылдыр чоруткан.

РФ-тин ИХЯ-зының Кызыл хоорай талазы-биле эргелелиниң улуг истекчизи чадаг-терге оорлаанының талазы-биле хыналда материалдарын сайгарып көргөш, РФ-тин КК-зиниң 158 чүүлүнүн 2 кезээниң «б.в» пунктуларында көрдүнген кем-херекти үүлгеткениниң дугайында кеземче херээң бо чылдың июнь 16-да оттурган. Амгы үеде бо херекти истеп эгелээн. Ындыг үүлгедиг дээш РФ-тин КК-зин езугаар хосталганын 5 чыл чедир казып шиидер.

Андрей СЕМЕНОВ, Кызыл хоорайның прокурорунун улуг дузалакчызы.

Тывага суд системазының тургустунганының 85 чы

ХООЙЛУ-ДҮРҮМНҮ БЫЖЫГЛААР ДЭЭШ

Тыва Арат Республиканың суд тургузуунуң дугайында дүрүмүн 1930 чылдың январь 31-де күштүг болдуруп кириген соонда, Тывага суд ажил-чорудулгазының төөгүзү эгелээн. Оон бээр эрткен он-он чылдарның дүргүзүндө судьялар болгаш ооң аппараттарының ажилдакчылары хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну быжыглаарына, хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу өзугаар эрге-ажыктарын камгалаарына боттарының улуг салышкынын кириген.

Амгы үеде Тыва Республиканың Дээди суду Россия Федерациясында суд системазының чугула кезээ болуп, ол суд ат-алдарлыг федералдыг күрүнө органы болуп турарын бодунуң ажылы-биле бадыткап көргүзүп турар.

Баштайгы шииткекчилерниң чаңчылдарына даянмышаан, амгы үениң байдалдарын барымдаалап, шииткелдин чөптүг чоруун дээштиг боттандырырын, эрге-хоойлу ажыглаар практиканы хоорайлар, районнар судтарына болгаш эптештирилгө судьяларына кириериниң бөдүүн звес сорулгаларын шиитпирлеп турар силер.

Судтарның ажил-чорудулгазын дуржулгалыг юристер боттандырып, даандырган ажил-хөрек дээш харысалганы бөдик мергөжилдиг специалистерниң күүседип турарын бадыткап тур силер. Моон соңгаар-даа боттарыңарның албан-хүлээлгөңерни бердинишкин-биле күүсединерге идеген тур мен.

Силерге быжыг кадыкшылды, чаагай чүүлдерни, моон соңгааргы чедишкиннерни, экини күзөдүм!

Россия Федерациясының Дээди судунуң даргазы В.М. ЛЕБЕДЕВ.

Салчак Баданович
КОНЧУК

Салчак Баданович Кончук 1912 чылдың декабрь 18-те Барыын-Хемчик кожуунуң Көп-Сөөк сумузунда Дөргүн деп черге малчын араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Ооң хуу херээ партия архивинде шыгжаттыг. Ол база Пиринлей дег, 1934-1935 чылдарда ТАР-ның ревшеригге албан эрттирген, 1935-1938 чылдарда КУТВ-ка өөренип турган. Ону дооскан соонда Иштики херектер яамызының Би-Хем болгаш Улуг-Хем кожууннарда органның ажилдаан, 1941-1943 чылдарда ТАР-ның прокурорунуң оралакчызы турган. 1943 чылдың сентябрыда ону ТАР-ның Дээди судунуң даргазына томуйлаан, а 1944 чылдың сентябрыда ТАР-ның Дээди судун Тыва автономнуң областың область суду кылдыр эде организаастааны-биле ону ажылындан халаан. Ооң соонда ол Юстицияның улус комиссариатына ажилдаан. Оон алгаш көөрге, Салчак Баданович Кончук ТАР үезинде Дээди судтуң сөөлгү даргазы.

Бо материалды белеткеп турувуста билдингени, Салчак Бадановичниң биче уруунуң огу Константин Борисович Күжүгет кырган-ачазының изин салгап, судья болган. Ол амгы үеде Би-Хем район судунуң даргазы.

Александр Бюрбюевич
ДАВАА



Александр Бюрбюевич Даваа Тыва ССРЭ-ниң составына киргениниң соонда Дээди судтуң баштайгы даргазы турган. Ол 1914 чылдың декабрь 5-те Чөөн-Хемчик кожуунуң Ийме сумузунга малчын арат өг-бүлеге төрүттүнген. Күш-ажылчы базамын 1934 чылда ТАР-ның Чөөн-Хемчик кожуунга суд күүседикчизи болуп эгелээн. Эртем-билигге сундулуп

аныяк оолду ынчан эскерип каан болгаш ТАР-ның Дээди судунуң секретарына ажилдаар кылдыр Кызылче 1935 чылда чалаан. Ооң соонда 1935 чылдан 1939 чылга чедир Улуг-Хем кожуунга улус судьязы болуп ажилдаан.

1944 чылда Александр Бюрбюевич Давааны Тыва область судунуң даргазына томуйлаан. Аңаа 1950 чылга чедир ажилдаан.

Оюн Демчиевич
(Демчикович) ОХЕМЧИК



О.Д. Охемчик 1910 чылда төрүттүнген. 1950 чылдың сентябрь 7-ден 1961 чылдың декабрыга чедир область судунуң даргазы турган. Күрүнө архивинде ооң дугайында хей звес медээлер бар: дээди эртемниг, 1931 чылдың январьдан СЭКП кежигүнү, область судунуң даргазы тургаш, чүгле эки талазын көргүскен, коллективтин ажил-амыдыралына идепкейлиг киржип келген. Ол-ла. Ооң дугайында материалдар Дээди судтуң-даа, прокуратураның-даа архивтеринден тывылбаан.

Ынчалза-даа бистиң аравыста чурттап чоруур хоочуннарның сактышкыны бар. Республиканың улуг назылыг, хүндүлүг халажылгада судьязы Долгар Ондаровна Оюн-Бартан Оюн Демчиевичини шынчы, билдиги удуртукчу деп ол үнелээн.

Шагдыр Седий-оолович
КУУЛАР



Шагдыр Седий-оолович Куулар 1931 чылдың октябрь 18-те Чөөн-Хемчик районнуң Хорум-Даг суурга арат өг-бүлеге төрүттүнген. Элээди чылдарында ол фронтка мал чедирер ажилга идепкейлиг киржип чораан.

Ш.С. Куулар 1954 чылда Москваның юридиктиг институтун дооскаш, республика прокуратуразына ажилдап келген. 1962 чылга чедир прокуратура органның ажилдаан, 1962 чылда ону Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазына соңгаан. Ол албан-дужаалга көрдүнгөн 5 чылын төндүр ажилдаш, өске ажилче шилчээн. 1967 чылдың майдан 1970 чылга чедир Кызыл хоорайның улус судьязына ажилдаан. 1971 чылда

прокуратура органның катан келгеш, хүндүлүг дыштанылгазын үнгүжеге ажилдаан.

Ол чүгле бөдик мергөжилдиг хэвс, аныяктарның хүндүлүг дагдыны, ынчангаш республиканың юрист ону таныыр-билер кижилер Ш.С. Кууны аажок хүндүлээр чораан.

Николай Сайданович
БАЯН-ООЛ



Николай Сайданович Баян-оол чылдың сентябрь 1-де Тожу райо Сейба суурга тараачын өг-бү төрүттүнген. Ол 1943 чылда Тоора чеди чыл школазына өөренип ки 1961 чылда Свердловскиниң юрид институтунче кирген, ону 1965 ч дооскан

1967 чылдың март 20-де ону Тыва обкому Тыва АССР-ниң Д судунуң даргазының албан-дужаага сүмелээн, ол-ла чылдың май 2 ол албан-дужаалга бадылаткан. Д судтуң даргазына 1976 чылдың ап 12-ге чедир ажилдаан.

Кимаа Байкараевна
ЮМБУУ



Кимаа Байкараевна Юмбуу 19 чылдың август 14-те Би-Хем район Оюн-Шиви деп черге малчын араттың бүлезинге төрүттүнген. Москвада М.В. моносов аттыг күрүнө университетин юридиктиг факультетин 1959 чыл чедишкенин дооскан.

Кимаа Байкараевна — дээди эртемниг баштайгы юрист херээженнери бирээзи.

1962 чылда К.Б. Юмбуу Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнүн соңгуткан, ол албан-дужаалга 1969 чыл чедир ажилдаан. Кимаа Байкараевна бөдик эртем-билиглиг юрист боорга, дын нарын херектерни аңаа дагыр турган.

1976 чылда ону Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазына томуйлаан. Дээди судтуң бирги херээжен судьязы болган. Ол албан-дужаалга 1981 чылга чедир ажилдаан.

Елена ОНДАР
ТР-ниң Дээди судунуң судьязы
(Уланчылыг).

Кара-Сал Орумаевич
ПИРИНЛЕЙ

Кара-Сал Орумаевич Пиринлей 1905 чылда (чамдык медээлерде 1906 чыл дээн) Чөөн-Хемчик кожуунуң Ха-йыраканга яды араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Эрте чажында-ла өскүс ар-кан болгаш улуска хөлечиктеп өскөн. Ол билиглерже чүткүлдүг чоруун көргүзүп, эрги моол дылды дораан өөренип алган, номчуп-даа, бижип-даа билер апарган. 1927-1929 чылдарда ТАР шеринге албан эрттирген. Ол чылдарда күрүнө органның кадрларны ТАР-ның революстуг шеринден курлавырже халашканнар аразындан шилип ап турган.

Кара-Сал Пиринлейни, бижик-билиг кижи боорга, Москваже, Чөөн чүктүң ажилчы чоннарының Коммунистиг университетинче (моон ыңай—КУТВ дээр) өөредип чоруткан. Ол аңаа 1929-1933 чылдарда өөрениген. 1934 чылда ону ТАР-ның Дээди судунуң кежигүнүнге томуйлаан деп архив документтеринде айыткан, 1935 чылда Дээди судтуң даргазы апарган. Ол чылын Дээди судтуң баштайгы даргазына Тондуп томуйлаткан деп медээни база архивтен тыпкан бис. Ооң соонда Пиринлей даргалаан. Ол-ла чылдың октябрь 28-те ТАР-ның Биче Хуралының Президиумунуң Чарлы-биле прокуратура тургустунган, прокурорга Кара-Сал Орумаевич Пиринлей томуйлаткан.

Ынчангаш 1935 чылда ол Дээди судту даргалап турган деп бадыткаар барым-даа бар.

УГЛАНЫШКЫНЫ – КИЖИ, БОЙДУС, ДЕЛЕГЕЙ

Гуманитарлыг эртем-шинчилел институту 70 харлаан

Чокта чаа Тываның Гуманитарлыг эртем-шинчилел институтунун 70 харлаан юбилейне тураскааткан "XXI векте гуманитарлыг эртемнер: киж, делегем делегей" деп конференциясы Чазак хуралдаар залында эрткен. Конференцияның чыгына Якутия, Алтай, Хакасия, Татарстан, Башкортостан, Тыва болгаш даштыкы элдер Моол, Турция, Германия дээш, өске-даа 60 хире эртемденнер келип, байыр чедирип, суйлаларни сунуп, кончук солун кылганнар.

Конференцияны дыл эртем-шинчилел доктору, Россияның академиязының академиги, Моолдун төөгү болгаш филология институтунун Эртем-шинчилел академиязының хундүлүгү, Тываның күрүнө университетинин профессору, Тыва болгаш эртем сайыды Александр Алексеевич Бичелди башкарып эрттирген. Ол эртемденнерге янзы-яңы эртем адырларының ажилдарына, конференцияның чыгына киржикчилеринге институттун юбилейин таваппыг изиг байырны чедирип, эртем-шинчилел институтунда чылдарның иштинде үренилгил ажилдап чоруур эртемденнерни онзалап адап, эртемденнерни ажилдаар эртем-шинчилел институтунда чылдарның иштинде сырый харылзаалыг ажилдап, олардан дузаны ал келгенин демдеглед, Моолдун Эртемнер академиязының Президентинин мурнундан байыр чедирип, өөрүшкүзүн илередип, тыва дыл кырынга

ажылдап, төрзэн Тывавыстың сайзыралына улуг үлүүн кириштирип чоруур эртемденнер: В.Ю. Сүзүкей, М.Х. Маңнай-оол, З.Б. Самдан, С.М. Орус-оол, У.А. Донгак, Ч.М. Доржу, З.К. Кыргыс болгаш өскелерни-даа адап, байыр чедирип, шаңналдарны тывыскан.

Конференцияга Якутиядан, Алтайдан, Хакасиядан-даа келген эртемденнер дыл, төөгү, фольклор талазы-биле эртем-шинчилел ажилдарына Тыва бистерни оранчок мурнап чоруп олурар, бистерде безин чок тайылбырлыг, этимологиялык словарьларны, Тываның төөгүзүнүн болгаш фольклор талазы-биле хөй томнарлыг эртем номнарын шагда-ла үндүрүп алганнар дээрзин онзалап демдеглед, аныяк эртемденнер, бистиң институттарымыска бодаарга, хөй база олар эртем адын чедишкенини камгалап ап турарлар дээрзин чугаалааннар.

Моолдун Баян-Өлгий аймактын эртем төвүнүн директору, филология эртемнеринин доктору Гагаа Золбаяр эртем-шинчилел институтунун эртемденнери Юрий Луджуапович Аранчин, Ульяна Павловна (Өпей-оол) Бичелдей, Полина Сергеевна Серен, Доруж-оол Алдын-оолович Монгуш, Урана Алдын-ооловна Донгак, Василий Савирович Салчак болгаш өскелер-биле хөй чылдарның иштинде сырый харылзаалыг ажилдап, олардан дузаны ал келгенин демдеглед, Моолдун Эртемнер академиязының Президентинин мурнундан байыр чедирип, өөрүшкүзүн илередип, тыва дыл кырынга

чугаалаан.

Ол ышкаш Моолдун педагогика институтунун профессору Надмид Сухбаатор, эртемденнер Гамбо Ядамжав, Орьяс Мөнгөнхүүгийн Тыва болгаш Моолдун аразында культурулуг, экономикалык харылзааларының, эртем-шинчилел ажилдарының талазы-биле кады ажилдажылганы дугайында солун илеткелдерни кылганнар.

Төөгү эртемнеринин доктору В.А. Ламин Тываның эртем-шинчилел институту Ада-чурттуң Улуг дайынының төнгениниң соонда берге үелерде тургустунган-даа болза, үени мурнап, хөй-хөй эртем ажилдары улай-улай бижиттинип, институттун ады каш катап өскерилзе-даа, ажилдың угланышкыны ол-ла хевээр артып, ам бо үелерге чедир дыл, төөгү, фольклор, археология талазы-биле хөй эртем номнары үнүп турарын онзалап демдеглед.

Ол ышкаш филология эртем-неринин доктору, профессор И.В. Силантьев Новосибирскиниң филология институтунда тыва дыл болгаш фольклор талазы-биле эртем ажилдары бистиң эртем ажилдакчыларымыска, чедишкениниң деңгелде бижип, Россияның хамаанчок, даштыкы эртемденнерни сонуургадып турарын дыңнаткан.

Конференцияга келген аалчылардан өске Тываның эртем, өөредилге албан черлеринден удуртукчулар О.М. Хомушк, Г.Ф. Балакина, Р.Ы. Куулар болгаш өскелер-даа байыр чедиргеш, институтка ажилдап чорааннарга белектерни тывыскан.

Институттун тургустунган төөгүзүнүн дугайында институттун директорунун хүлээлгезин күүседип турар Марьяна Мөңгө-Байыровна Харунованың илеткелин чыылганнар онза сонугааннар. Ол илеткелде Совет күрүнө дайын чылдары төнерге, чуртту көдүрерде, баштай-ла дылдың, төөгүнүн эртем-шинчилел институттарын тургузарынче кол кичээнгени салып, литературлуг дылды хөгжүдеринин, национал кадрларны белеткээринин талазы-биле ажилдарны кылып чорудар сорулгаларны оларга дагып турганын айыткан. Ындыг арга-биле Тываның дыл, литература, төөгүнүн эртем-шинчилел институту 1945 чылдың октябрь 1-де РСФСР-ниң Чазаның айтышкыны-биле тургустунган. Институтту ТАР-ның Биче Хуралының Эртем комитетинин баазасына тургузарын Совнарком шийттирген.

Ол ышкаш 1938 чылдан эгелеп эртем комитетинге кадагалаттынып чыткан даштыкы болгаш өске чоннарның база латин дыл кырынга үнүп турган номнары библиотека фондунун эгезин салган. Институттун баштайгы директору чогаалчы, эртемден болгаш культураның алдарлыг ажилдакчысы Леонид Борандаевич Чадамба болган.

Ол үелерден эгелээш, эртем ажилдакчылары фольклор, төөгү, этнография талазы-биле эртем материалдарын чыып, өөредилге номнарын, башкыларга методиктиг пособиелерни үндүрүп эгелээш. Ленинградтын, Москваның университеттерин

дооскан Л.В. Гребнев, Ш.Ч. Сат, А.К. Калзан, В.Ч. Очур, С.И. Вайнштейн болгаш өске-даа аныяк эртемденнер немежи, орус-тыва, тыва-орус, орфография, география, көдээ ажил-агының, нийтиел-политиктиг терминнерниң хөй-хөй словарьлары үнүп, парлаганы, радио, телевидениениң дылын сайгарып, тыва литературлуг дылдың нормаларынче кичээнгени салып, эрги түрк бижиктерни, диалектилерни, орус, тыва, моол дылдарның харылзааларын дилеп тып, чыып бижир кончук улуг ажилдарны олар кылып эгелээш.

1967 чылдан эгелээш, 1994 чылга чедир 27 чыл директорлап ажилдаан, төөгү эртемнеринин доктору, билдингир эртемден Юрий Луджуапович Аранчин ады институттун төөгүзүнде кол черни ээлеп турар.

Ол ышкаш археологиялык экспедицияларны 25 чыл иштинде удуртуп келген, билдингир эртемден Монгуш Хүргүл-оолович Маңнай-оолдун ачызында делегей чергелиг археологиялык эртем ажилдакчыларын өске-даа хөй эртемденнер кылып келгеннер.

Эртемден этномызыка шинчилекчизи З.К. Кыргыс 1988 чылда "Тыва" ансамблди тургустунган соонда хөөмей, сыгыт делгереп, алдаржып, делегей чергелиг болу берген.

Бо үелерин дургузунда институт 12 эртем докторларын болгаш 40 ажыг кандидаттарны белеткээни улуг чедишкени болуп турар.

Галина ХОМУШКУ,
Россияның Журналистер
эвилелиниң кижигүнү.

Спортту коллектив бүрүзүнче

ПРОКУРОРЛАР КҮЖҮН ШЕНЕШКЕН



Тывага прокуратура органы тургустунганының 80 жылдыг тураскааткан прокурор ажилдакчыларының «Динамо» стадионда эрткен. Конференцияны Чазак хуралдаар залында эрткен. Конференцияның чыгына Якутия, Алтай, Хакасия, Татарстан, Башкортостан, Тыва болгаш даштыкы элдер Моол, Турция, Германия дээш, өске-даа 60 хире эртемденнер келип, байыр чедирип, суйлаларни сунуп, кончук солун кылганнар.

Конференцияны дыл эртем-шинчилел доктору, Россияның академиязының академиги, Моолдун төөгү болгаш филология институтунун Эртем-шинчилел академиязының хундүлүгү, Тываның күрүнө университетинин профессору, Тыва болгаш эртем сайыды Александр Алексеевич Бичелди башкарып эрттирген. Ол эртемденнерге янзы-яңы эртем адырларының ажилдарына, конференцияның чыгына киржикчилеринге институттун юбилейин таваппыг изиг байырны чедирип, эртем-шинчилел институтунда чылдарның иштинде үренилгил ажилдап чоруур эртемденнерни онзалап адап, эртемденнерни ажилдаар эртем-шинчилел институтунда чылдарның иштинде сырый харылзаалыг ажилдап, олардан дузаны ал келгенин демдеглед, Моолдун Эртемнер академиязының Президентинин мурнундан байыр чедирип, өөрүшкүзүн илередип, тыва дыл кырынга

«Төп аппараттың» төлээлери Амир Монгуш, Чаяана Ондар, Семен Соловьев олар бөмбүктү аргыже хала чокка кирип турганнар. «Төп аппараттан» Чойгана Тойбухаа, «Чөөн таладан» Чодураа Донгак олар база эки ойнааннар. Эр улустан Антон Наконечный, Буян-Бады Нурзат, Руслан Монгуш, Александр Губанов, Мерген Ондар оларның бедик мергежилдин көрүкчүлөр демдеглед.

«Төп аппараттың» командасы «Чөөн таланың» командасын 2:1 санга, «Барыыннарны» 2:0 санга тиилээш, биче футболга дээди шаңналды чаалап алган дээрзин демдегледээр апар. Биче футболга мөңгүн шаңналды «Чөөн тала», хүлерин «Хоочуннар» чаалап алган. Эр улустун аразында Би-Хем кожуунун прокурору Александр Губановтун, херээженнерден Кызыл хоорайның прокурорунун дузалакчысы Айлана Монгуштун ойнаанын эки деп үнелээш. Оларның кайызы-даа «Чөөн» команданы төлээлээш.

Сүр-күчүзүн көргүзөр канат тыртар оюнну аарыкчылар аажок сонугааннар. «Ба-

рыын таланың» спортчулары улуг күштүүн көргүскеш, алдын шаңналды алган. «Чөөн тала» ийги черни ээлээш. «Төп аппараттың» ойнакчылары үш дугаар одуругга кирген.

«Хөглүг» старттар» деп оюн, шынап-ла, аажок хөглүг болган. Команданың кижигүннери бир эр, үш херээжен ойнакчы. Олар эстафетага көрдүнген черни, омааш ызырып алгаш, бодунун шыдамын, эрес-кашпагайын болгаш тывыгыр чоруун көргүзүп эртер ужурлуг. Ол ышкаш шоодай кеткеш, чаржып

рыын таланың» ойнакчылары ачыр-дачыр тутчуп турганнар. Кээп дүжөргө, аарышкылыг эвес болзун дээш кедирген тускай хептиг спортчу кыстарның сеткилин сергеткен кыйгылар, хоочун мөгелеринин сүмелери, кулак дажы чарылгыже дыңзыг сыгыттар, кээргезин сөстөр хөйү-биле дыңналган. Чидиг демиселдин түңнелинде Барыын-Хемчик кожуунун прокурорунун дузалакчысы Сайлык Ооржак кымга-даа аштырбайн, тиилекчи болуп үнген. Ооң тиилелге «Барыын талакы» команданың ийги чер-

көрүкчүлөрнүн адыш часкаашкынарын чаалап ап турганнар.

Хоочуннар Анатолий Бирлейин, Артур Монгуштун, Эрес Чүлдүмүн, Болат-оол Ондарын, Евгений Серенни, Сылдыс Иргиттин, хоочуннар командасына ойнап турган прокурорунун бирги ораакчысы Михаил Санчайның спортчу арга-шинээ ам-даа эки дээрзин чыылганнар демдегледээр. «Хоочуннар» баскетболга «Барыын таланың» командасына, биче футболга «Чөөн таланың» командасына тиилекчи болуп арганы бербезин болгаш хүлер шаңналды чаалап алганнар.

Команда аайы-биле бирги черни «Төп аппараттың» командасы ээлээш. Ында киж кайгаар чүве чок. Прокурор ажилдакчылар спорттан чыда калбайн турарлар. Олар неделя санында Дөгээ дааның кырынче кылаштап үнүп, кыжын Тайга станциязына чаржып, Ергакиге чедип турарлар. Ооң командасының дыка хөй кижигүннери регби болгаш волейбол ойнап, тренажер залына болгаш бассейнге барып турарлар. Ол командага Тиилекчинин кубогун тывыскан.

Маргылдааларның тиилекчилеринге болгаш идепкейлиг киржикчилеринге дипломнары болгаш «Тывага прокуратура органның тургустунган хүнүнден бээр 80 чылы» деп хөрек демдектерин тывыскан.

Василий КРИВДИК.
Чуруктарда: Сумо хөрүше тиилзэн Сайлык Ооржак, канат тыртар оюн үезинде.

Авторнун тырттырган чуруу.



база турганнар. Бо хөглүг маргылдаага бирги черни «Чөөн таланың» спортчулары ээлээш, «Төп аппарат» биле «Барыын тала» ийги, үшкү черлерни үлешкеннер.

Сумога мөге кыстарның аразында демисел чидиг болган. Ылаңгыя «Төп аппараттың» херээжен спортчулары биле «Ба-

же үнеринге дуза болган. «Төп аппараттың» төлээзи Алена Дажинмай ийги черни ээлээш, ол-ла командада Ольга Монгуш — үшкү черни.

Чүгле маргылдаалар эвес, спорт шөлүнче прокуратураның чараш кыстары — танцы-самчалары үнүп кээп, боттарының уран талантызын көргүскеш,

ОРУС ДЫЛДЫ САЙЗЫРАДЫР

Тыва Республиканың Өөрөдиге болгаш эртем яамызынга орус дылга грантылар эдилекчилери-биле «төгерик стол» болуп эрткен. Ону ТР-ниң өөрөдиге болгаш эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдей биле Тыва Республикада орус дылдың күрүне инспектору Елена Хардикова удуртуп эрттирген. Аңаа башкылар, школа директорлары, кожууннарның өөрөдиге эргелелдериниң төлээлери кээп киришкен.

Көдээ школаларга орус дылдың башкыларын көвүдөдир төлөвилелдин боттандырышыны сайгаржыры-биле Барыын-Хемчик, Тес-Хем, Сүт-Хөл база Каа-Хем кожууннардан грант киржикчилерин чалаан. Олар боттарының чедииншиктерин, берге айтырыгларын база аразында арга-дуржулгазын солушканнар.

Каадыр-оол Бичелдей көдээ чаштарга билиг бээри-биле бистиң республикага келген башкыларга өөрүп четтиришкенин илередип база Тываның девискээринде дыл талазы-биле күрүне политиказының чугулазын демдеглээн. Чоннуң чаңгыс деминиң байырлалын уткуштур бо «төгерик столду» эрттиргени база анаа эвес. Бистиң чурттуң хей национал кижилери чыгып келгенде янзы-бүрү чоннарның культуразы, төөгүзү, дыл-домаа кол черлерин элээр ужурулуг.

Республиканың кожууннарынче төлөвилелдин киржикчилери, алды баш-



ТР-ниң өөрөдиге болгаш эртем сайыды К.А.Бичелдей башкылар-биле ужуражылга үезинде.

кы уругларны орус дылга өөрөдир-биле ажилдап чорупкан. Башкылар чүгле кичээл үезинде эвес, чапсарларда, хостуг үелерде уруглар, ада-иелер база суурнуң чону-биле харылзаа тудары чугула дээрзин сайыт демдеглээн. Өөреникчилерге быжыг билигин чүгле орус дылдың башкы берип шыдаар. Грант эдилекчилериниң аразында филология эртемнериниң кандидады, Тываже өг-бүлө байдалы-биле көжүп келген кижиде бар.

Аныяк кыс Ирина Тарханова үш чыл бурунгаар Тывага келгеш, Кызыл-Мажалыктың № 1 ортумак школазынга эге класстар башкызы болуп ажилдап эгелээн. Бичи кызыл-мажалыкчылар-биле ажилдаары аңаа улуг

өөрүшкү, ада-иелер ажы-төлүн чүгле бо башкыга өөрөдиксээр. Ол-ла школада орус дыл болгаш литература башкызы Гульнара Теллер тус черниң уругларының салым-чаяанын демдеглээн. Уруглар билигин эки шижээдип алзын дээш, ол үргүлчү өөрөнгөн чүүлүн сайгарарын чедип ап турар. Чижээлээр, бир эвес Евгений Онегин Тывага чурттап турган болза, чүү болур тур-

ганыл деп ооң өөреникчилери чоокта чаа өөрөнгөн чүүлүн сайгарганы ышкаш. Амыдыралының аайы-биле Барыын-Хемчик кожуунга келген информатика башкызы Андрей Терентьев амгы үеде Сүт-Хөл кожуунда барган, эки ажилдаар байдалды тургузуп бергенине ол өөрүп турар.

Грант эдилекчилери башкылар моондаа соңгаар аразында арга-дуржулгазын солчуп, харылзажыры-биле таныжып алганнар. Ужуражылганың түңнелинде, республикага орус дылдың деңгелин экижидер талазы-биле саналдарны кириген.

Бистиң корр.

АВЫРАЛДЫГ БАШКЫВЫСКА МӨГЕЙИГ

Геше Лобсанг Тхуптен башкы Тывага 20 чылдың үзүрүндө сарыг шажын чүдүлгезиниң Өөрөдигин үзүктелишкн чок чонга бараалгадып, ачы-дузазын, билиин харама чокка өргүп чоруур. Авыралдыг башкывыстың үндүргөн номдептерлерин, солун-сеткүүлдерге чырыткан чүүлдерин чонну амыр-менди, каң кадык, арыг-чаагай чорзун дээн сургаалдарын, чагыгларын канчап үнелес боор.

«Чырык дуза III Сүзүк болгаш дагылга» деп номунда чоннуң чаагай езулалдарын тайылбырлап, амыдыралга эки, багай чүүлдерниң чүдөн, чүге болу бээрин айтып турары улуг-даа, бичии-даа улуска өөрөдиги. Эге бүрүзү айтырыглар-биле эгелээн болгаш харызын улуг өгбелерниң дыңнадыглары-биле база Бурган башкының судурларында бижип каан дүрүмнер-биле чүүлдештирип кылган.

«Будда Бурганга сүзүглөп тейлээр база хилинчек-човалаңдан адырлырының аргалары» деп номунга тариналарны бурганнарның омур-хевирлери-биле кады кирип кааны дыка-ла эки.

Тарина бижик дээр-ле, Бурганның айызын сиңирген күштүг камгалал. Кижилер болгаш бойдус ээлери, аза-бук дээн ышкыш карака көзүлбес чүүлдер, дириг амытаннар ыдыктыг бижикти номчуп билбес-даа болза, ону чүгле көргенинден безин ооң айызын чайгаар сиңирип ап турар. Ону номчуп билер улуска айыс оон-даа күштүг болур дээрзин башкы номнарында айтып турар.

Оваа деп чүл? Дагылга деп чүл? Кончуг тода, чурум езугаар, башкы улуг улустан дыңнааны-биле база Тывада, Тибетте кандыгыл дээрзин деңнеп, тайылбырны берген. Оваалар артсыннарда шаг-төөгүдөн бээр бар, тудуп-даа турар, ынчалза-даа өзүп орап салгал ооң утказын билбес. Оваа — чүдүүр ыдыктыг чер. Ол 2 хевирлиг болур: ыяш Оваа, даш Оваа.

Дагылга езу-чурумунга база башкы доктаап, делгереңгей тайылбырны берген. Шынап-ла, арыглаашкын, дагылга кылдырып чоруурга, буян-кежи улгадып, үлө-херээ бүдүнгүр болуп, аарыг-аржыктан-даа адырлыр, эки

езулал. Сөөлгү үеде чон ону калбаа-биле сагып турарын кижизидер. Чон дагылга кылдыргаш, хей эзиртир суксун ижил турар деп башкы сойгалап кааны кончуг шын. Лама-башкы-даа, чалаткан хам-даа эккеп алган чемин оран таңдызынче чажып, саңын салып, буян-кежиин кыйгырып бээр, ындыг чүүлдерни (арага-дары ишпес, аас-дыл кылбас, 3 хүн иштинде өгдөн үндүрбес дээн ышкыш) сагыыр болза эки.

Башкының үлө дугайында чүүлүнге доктаар бодадым. Үлө дээр кижизидер эки-даа, багай-даа кылган чүүлдерин сөөлүндө барып боду эдилээр ол болур. Эки кылган чүүлү эки түңнелдиг болуп, көстүп кээр, багай кылган үлөзи багай болуп илереп кээр. Кижизидер мөчээниң соонда, соңгу назынынче хей акша-төгери, бай-шыдалы-биле эвес, а үлөзи-биле чоруптар. Деңгерлер ораны, азалар ораны, кижилер ораны, дириг амытаннар ораны, аш-мириттер ораны бар, тамы (эрлик) ораны, эң-не аар-берге болгаш хилинчек-човалаң үргүлчүлелдиг. Кылган үлүгедии-биле тамы оранының эжиин аядарга эң-не бергези ол. Оларның аразында, Будда Бурганның Өөрөдигин боттандырып чорааш, эки үлени чыып Будда деңгелинге чедип алыры эң-не таарымчалыг чаяалга. Аңаа четкен соонда, очалаңга төрүттүнмейн, Нирвананы (чыргалаңны) чедип алыр бис.

Кижилер аразында, эскерип чоруурга, кончуг эки сеткилдиг, дузааргак кижилер таварышкылаар, а чамдыктары сээң-биле кады чорааш, сээң чүве билбесини, чүвеге каразывазыңны ажыглап, бодунуң хандыкшылын чедип алыр дээш, хоп-нүгүлдү чогаадып, карартып, эртенги хүннү, ажы-төлүн, ат-алдарын бодавайн, бодунуң ажырымчы, хоптак, кара, пөкпес, топтас сеткили-биле Бурган башкының кылбас, ынчал болбас дээни нүгүлдү кылып чоруур боор-дур. Ынчалза-даа буяның 10 ак үлө-биле кижизидер үлени чыып ап болур: бар кежиинге ханып чоруур, хүндүлээчел болгаш кээргээчел болуру, эвилең-ээлдек чугаалажыры, дириг амытаннарга дузалап, оларны камгалап чорууру, өскелерге бүгү таланың дузазын чедирери, өг-бүлөзинге шынчы болуру, шынны чугаалаары.

«Хүрээ-хиитке бодун алдынары, тейлээриниң чуруму» деп эгед бижээн чүүлдер дыка чугула. Дискектенип азы чыда дүжүп тейлээр (3, 21, 108 катап тейлеп болур). Кожа туткан адыштар Мерген Угаан болгаш Улуг Энелдин каттышка-ны база чазылбаан Бадымаа чечээниң демдээ. Баштай тей, хавак, боостая, хөрек дужунга холун дээртип, Будда Башкының айызын ап, угаан-бодалывысты, сөс-домаавысты, мага-бодувусту арыглап турар бис. Тейлеп тура, бүгүлө амылыглар хилинчек-човалаңдан адырылзын деп бодаар. Номнал соонда кунгурвааның эринге холдарын тейлей тудуп, хаваан дээртип. Ону 3 катап тейлей тудуп кылыр, Бурганның айызын ап, арыгланар. Номнал соонда артыжаныр, эжик аксында берип турар аржаан-биле чунар, арынны, башты чуй тудар, чалбарыыр. Аарыг кижизидер 3 катап дозуп ижил, чалбарыыр.

Шагда, 90 чылдар эгезинде, Красноармейская кудумчузунда чавыт бажыңга, бо улуг хүрээлер турбаанда, номнал соонда артыжаныр, аржаан сугбиле чунар-ла боор чүве. Амгы үеде Кызылдың улуг хүрээлеринде ындыг езулал чок. Чүге ындыгыл?

Бурган башкының бижип каан дүрүмнери-биле хамык чүүл эртер ужурулуг эвес бе? Аныяк лама-башкылар-даа, улуг-даа башкылар каш минутаның иштинде дүвү-далаш ном-судурну аралап, кыры-биле номналын эрттирип турар. Дамба Брайбулинг хүрээзинде Батор деп моол лама-башкы, баштай кижиниң айтырын, херзэн дыңнап алгаш, чыл, меңгизиниң аайы-биле неделяның таарымчалыг бир хүнүнде херек чүүлдерни белеткеп алгаш, ном-судур аштырып, доора чүвөлери үндүрүп, эвээш дизе, 2 шактың дургузунда тариналар номчуп, камгалал кылып, арыглап бээр. Ол кончуг-ла шын езулал-биле эрттирип турарын демдеглекседим. Мен ол башкыга бүзүрээр мен, шо-төлгени-даа октаар, шала таарымча чок дүсө, эде номчуп бээр. Батор башкы тыва чонга база, Геше Лобсанг Тхуптен башкы ышкыш, өөрөдиги номнарын үндүрзе деп бодаар-дыр мен.

Светлана ДОНГАК,
хоочун башкы.

Эрги-Барлык суур.

ӨӨРЕДИГЛИГ СЕМИНАР

Чаа-Хөл кожуунуң төпчүткү саңының ажилдакчылары Тыва Республикада улусчу езу-чаңчылдар чылынга каадып, кожуунуң ортумак школалар дугуржулга езугаар үнүүшкүнүнү улустуң езу-чаңчылдарын сайзыр болгаш сагыыры деп темалыг өөрөдиги семинарны эрттирген.

Семинарның сорулгалары:

Бистиң өгбелеривистиң шагдан бээр чораан езу-чаңчылдарын аныяк-өскөк дүрүмнү чыгарып, чаңчылдарның ужуру-дузазы-биле тилелге тургузукчу, кижизидикчи, өөрөдиги чедип алыры;

чаагай чаңчылдарның алыс шыгаштыр уттундуруп бар чыдары-биле аныяк биче сеткилдиг, хүндүлээчел, эвиле мөзү-шынарны кижизидери;

өг-бүлениң иштинге, ада-иениң ажилында кижизидилгезинге тыва езу-чаңчылдар турары.

Семинарга кожуунуң школалар удуртулгазы, тыва дыл, чогаал башкы болгаш ортумак класстарның өөрөдиги школаның ном саңының ажилдакчы кожуунуң төпчүткү ном саңының ажилдакчылары, көдээ суурларда ном саңының лекчилери идеккейлиг киришкеннер.

Ак-Дуруг ортумак школазынга нити 10 аңгы темага илеткелдерни кылганнар. Байынды аттыг уран чүүл школазының эге Д.О. Ооржак чыылганнарны тыва хөгжүм херекселдери-биле таныштыр солун илеткелди кыска, тодаргай кылган. Уран чүүл школазының бөлүк башкы тыва улустуң ырларын хөгжүм херексел үдевишаан ойнап күүсеткеннер. Өөрөдиги башкылар тыва улустуң езу-чаңчыл дугайында тыва чогаалчыларның чыгармаларын дилеп тургаш, оларга даяны илеткелдерни кылганы онзагай болган.

Булуң-Терек ортумак школазының класс өөреникчилери башкызы О.Б. Кай-биле келген аалчыларны ак каага аякта сүттүг, амданныг шайын сум шүлүктевишаан, уткуп алганнар. Кижизидер бөлөктөшкүшү, удуртукчулары, өөреникчилери-даа тыва өөрөдиги чоргааралы — тыва хевин кедип илеткелдин чуруктар-биле көргүзүп турганнар. Ылаңгыя хоочун башкы Наталья Гисовна Лопсаннның өөреникчилеринге бүрүзүн сонуургадып, тайылбырлап, 4-5 класстарның өөреникчилериниң артыктыгын «Чеченнер мөөрейи» солун эрттиргени.

Кожуунуң төпчүткү ном саңы чурт-шинчилел килдизиниң ажилдакчы Д.Ш.Доржу тыва улустуң езу-чаңчыл дугайында номнарын, чыып кылган матдандар тургустунган «Чаагай чаңчылдыг шыгажыры» деп ном делгелгезин кылдыр дерзэн: ханада улусчу езу-чаңчылдыг тураскаадып, школага кылыпкан хемчеглерниң чуруктарын, улусчу чаңчылдар чылының эмблемазын, үлө-домаларын чараштыр бижээн.

Ийи хүн үргүлчүлээн семинарның түңнү аныяк-өскөк тыва езу-чаңчылдарны сону шинчилел ажилдарын удуртукчу башкылар чорудуп турары эки, ынчалза-даа ажилдакчылар ажилдаар апаар.

Чоннуң чаагай чаңчылдарын камгалап харын-даа ону чаа үеде таарымчалыг чыгарып, чончу утка-шынары-биле хевээр амыдып боттандыра болзувусса эки. Ол эки чаңчыл уругларга өөрөдиги, билиндирер сорук ажилдаары чугула.

Үндезин культура — чүгле тыва чонунуң эвес, шупту язы-сөөк чоннарның салгалче дамчыдып берип чорууру, кажан элпеп чыгып, кайгамчык байлак болгаш уткалыг, амыдыралчы дуржулгага даяндыр өнчүзү-дүр. Ынчангаш бис, ном саңының ажилдакчылары, өөрөдиги черлери-биле моон соңгаар демниг ажилдаар бис.

Чаа-Хөл кожуунуң төпчүткү саңының чурт-шинчилел килдизин эргелекчизи.

Д. ДОРЖУ

«ШЫННЫН» почтазындан

СУРАГЛАЖЫП,
ХАРЫЛЗАЖЫЫЛ

«Шын» солунга «Кайда силер?» деп соруугу кончуг улуг сонургал-биле номчуп. Ында мээң ачам Чатбал Мамыш-Маады оглунун төрөл аймааның дуңгунда бижип турар болду. Шагда документа кылдырарга, канчаар дыңнаарыл, кылдыр бижип турган дээр чораан. Чатбал-ла боор, бистиң фамилиявыс боор тургаш, Чатбал кылдыр чыткан.

Хөл кожуунун төвү Чаа-Хөл суурда чыгарылган. Чатбалдың, Чадамбаның төлдери амыдырап-чурттап чораан. Мээң долу адымны Чатбал Елена Маады-оол уруу дээр. Мен ада-иемниң кызы уруу мен. Ийи ажы-төлдү мен. Чаа-Хөл улу амыдырап-чурттап чораан. Ол кыргының үш оглу Федор, Борис, Леонид крайның бетинде Усинск суурда чуртуурлар. Ачамның улуг угбазын Чатбал (Чатпал) Чуңгаа Маады уруу дээр. Ооң уруглары Антонина, Светлана, база-ла ол Усинскиде, а хеймер Тамара Якутияның Мирный суурда чурттап чоруур. Ачамның хей-ыс дунмазы Түлүш (Чатпал) Уйну-кыс уруу база-ла ол-ла черге чурттап чораан. Ам ында ооң үш оглу Василий, Валерий бар, а дөрткү оглу — Кызылда.

Ачамның төрөл бөлүүнүң ажы-төлдери чыдап номчааш, ырак-чоокта чурттап чораан. Төрелдери бот-боттарын сурагла-харылзажы бээринге идегээр-дир мен.

Елена ЧАТБАЛ.

Чаа-Хөл суур.

ӨПЕЙ ЫРЫ – ХУУЛГААЗЫН ЫРЫ

Мээң сеткил-сагыжымны өйүп чоруур бир чүве бар. Ол чүл дээрге, бистиң ие апарган уругларывыстың чаш уругларына өпей ыры ырла-вастааны. Бодумнун-даа дөргүл-төрелдеримниң, эш-өөрүмнүн-даа чаш уруглуг апарган кыстарының өпей ыры ырлап олурганын черле дыңнавадым.

Эмчиге бир катап кады чытканым чаш өпейлыг уруг уруун удударда, «баю-баю баюшки...» деп, телевизорда «Тамчык-тыг удучар, чаштар» деп дамчыдылгада ышкыш ырлаар болду. Ону дыңнааш, «Аваң, кырган-аваң сеңзэ тыва улустуң өпей ырызын өөретпээн ол бе?» — дээримге: «Ону канчаар деп, та билбес мен, дыңнаваан мен» — деп, шыжыгар болду.

Шынап-ла, ол хөөкүде буруу чүү деп, тыва ниитилелде ыңдыг чүвени канчап-тар боор. Ынчан Сукпак суурнуң аграр лицейинге ажилдап тургаш: «Кыстың бүдүжү», «Улусчу ужурулар» деп кичээлдер эрттирип турган мен. Үстүнде киригеним эмчиге болган таварылганы доозукчу класстың уругларына чугаалааш: «Өпей ырыга» меңзэ зачет дужаар силер» — дидим. Кажан ырлап эгелей бээримге, уруглар ылым-чылым-на барганнар. Ырлап доозуптарымга, уруглар оон-моон: «Шынап-ла, дыка тааланчыг, кижиниң уйгузу кели бээр чүве ышкыжыл, башкы» — деп, чугаалай-дырлар. «Ам база ырлап бериңерем, башкы» деп дилзэш, телефоннарынга мени тырттырбышаан, бижидип ап оор болдулар. Зачетту шупту «тергиин» демдектерге дужаап алганнар.

Өпей ыры дээрге кайгамчык хуулгаа-

зын ыры деп билип чоруур мен. Бо ыры ыяап-ла сөстүг болуру албан эвес. Маңаа кол-ла чүве — аялга. Ие кижжи өпей ырыны ырлап орда, ооң овор-хевири, арын-шырайы чырык, чазык-чаагай, карактары өөрүшкүдөн, чаш төлүңге ынакшылыңдан чайнаан оор. Ооң кадында авазының тааланчыг, хоюг үнү бүгү мага-ботка сиңип, чаш төлүңче дамчы бээр. Өпей ыры дыңнап удаан уруг улааравас, сертилензэш, оттуучал эвес дээр. Иезиниң оожургалы, ынакшылы ыры-биле оглу-кызынче дорт дамчыры ол боор чүве-дир.

Өпей ырыны сөстүг кылдыр ырлаары база онзагай. Ыяап-ла кым-бир кижиниң чогаадып каан сөстөрүн ажыглавайн-даа барып болур. Ие кижжи уруун канчаар эргеледип, чассыдып чоруур аайы-биле, шолазын кирип тургаш-даа, ырлап болур. Өпей ырыны ырлап орда, кавайын база ыдыкшыдып, алгап кааны бистиң бурунгуларывыстың мерген угаанының херечи. Өпей ырының сөзүн оглунга, кызынга таарыштыр, ойзу-кыйзы чогаадып ырлаар болза, улам эки эвеспе. Тывалар чаш уругну «чараш» дивес, аза-четкер кулаанга дыңналы бээр дээр.

Өпей ыры — ие кижиниң сеткил ыры. Ону арыг сеткилинден бүгү-ле эки чүвени төлүңге оштап олургаш, ырлаар. Удучадап, аакталып турган уруг ырының тааланчыны, уяранчыныг удатпайн оожургап удуй бээр. Кижжи төлү хамаанчок, хостуруп каапкан мал төлүн безин, ол хуулгаазын аялга-биле дедир элдирип-тери кайгамчык. Тыва кижжи тывызкысыг.

Өске кайы чоннарда бо аргалар барын билбес мен. А тыва кижжи хойну тоотпалап тургаш, өшкүнү чучуулап тургаш, анай-хураганын алзып аар-ла болгай.

Белиңчи-кадай деп кижжи чораан. Ону бызаазын хозуп каапкан инектерлиг улус аалынче чалап алыр. Сактыр мен, ол инек «хөөгел» турда, ооң чанынче улус бар-бас. Озалааш сери адаанга инек, бызаа, кадай үжелзэ артар. Денди ыяңгылыг, уяранчыг кылдыр хөөгелээр. Чугааланып база турар: «Ол канчаарың ол? Мындыг чараш бызааның, артында-ла кыс, сээң изиң истээр чүве ышкыжыл, Чолдак-Кудурук» — дээш, инекти көгүдүп, эргеледип, суйбагылаар. Оон элзэн хөөгел чорда, инектиң караандан борбак-борбак, кылагар чаш дамдылай берген соонда, хая көрнүп келгеш, бызаазын чыттай бергенин дөң артынга чаштып чыткаш көргөн мен.

Чон аразында Белиңчи-кадай ышкыш чеже-чеже билдинмес мастерлер чурттап чоруур чүве. Кижжи төлүңге-даа, мал-маганның-даа чаш төлүңге азырал, эргеледип, чассыдыг херек. Өскүс уруг, өскүс анай кайы хире кээргенчиг ийик. Буянын кижилер оларга дузазын кадып чоруур ышкыжыл.

Ынчангаш өпей ыры-биле база азырал мал-маган чагыштырарының аялгалары кижиниң сеткилинге дээп турар, төрелдешкек дээрзин утпаалыңар. Өпей ырыны ылап-ла ырлап өөреникчеп чоруур аныяк уругларга шаам-биле дуза кадарындан ойталавас мен.

Валентина БЕГЗИ (Монгуш),
хоочун башкы.

АДА-ИЕҢ КАМНАП ЧОРУ

Бистиң ада-өгбелеривистиң бүдүш-чаңы амчык, чараш: улугну — улуг, бичини — деп деңге көрүп чораан. Ынчангы уруг-чаңчылдарын, езу-сагылгала-дүрүмнерин шын сагып чораанындан асеткили байлак, биче сеткилдиг, мерген чораан. Ам ол мерген угаанныг тыва та төлөптүг бис бе?

Кылдыр бодап төөгүлээр болза, ол чаагай чыдап тыва чоннуң ыдык өнчүзү-дүр. Ону үениң өзүп олурар аныяк салгалы та кан-дип, көрүп турар ирги деп бодаар чордум. Аңгы агымының аайы-биле бо сөөлү каш арда, черле 21 вектиң эгезинден эгелеп чаңчылдар чоорту уттундуруп бар чыткан. Чыдап кижилер дыка өскерилгенин эскерер аныяктар кээргел, бүзүрел, ынакшыл деп шоолуг билбес, чуртталгаже көрүжү көңүс сонургал чок, кылыр ажил тыппазындан аан алдын үлөрүн өскээр чарыгдап чо-

тундуруп бар чыдар чаагай чаңчылдарны эгидер сорулга-биле 2015 чылды Улусчу чаңчылдар чылы кылдыр чарлаза-даа, чон-актыг кандыг көскү ажил кылдынганы? Мен амаарыштыр чүнү көргөн мен, кажан, каяа, олуглап турганы деп эргий бодап олургаш, сем кожуунун Шагаан-Арыгның бир дугаар азының эге класстар башкыларының чалал-биле чеде бээримге, школа чанында чайгы турган уруглар мени өгбелеривистиң чаңчылын езугаар уткуп, мендилежип, шүлүктевишаан хүндүлээни сагыжымга. Уран-талантылыг башкы Светлана Вла-рова Тютюгинага, уругларын ынчалдыр ил алганы дээш, өөрүп четтиргеним илерет-тарны чажындан эгелеп чараш чүүлдерге чыдап өөредип турары эки-дир.

Маңаа ада-ие биле ажы-төлдүн ара-харылзааларын бижикседим. Шынап-ла, үеде кижилер кандыг байдалда, канчаар чорутурул, амыдыралының сорулгалары

кандыгыл? Чүү-даа чүве эң-не баштай ава-дан эгелээр деп бодаар мен. Ава деп кымыл? Өртээ турбас өлчөй-кежик хайырлакчызы, өлүм чок меңге ырының маадыры, чырык өртемчейге кижини чурттаар кылдыр чаяаган, өндүр бедик кижжи — Ава. Кижиниң амыдыралының эгезинден төнчүзүңге чедир адап келир сөзү «авай». Ынак-шыл болгаш чылыг сеткил авага турар. «Авага ажы-төлү артык, аңчыга алды-киш артык» деп чугаа бар. Чараш уткалыг өске-даа мерген домктарывыс бар.

Амгы үеде хөй-хөй адапар, иелер ажы-төлүн каап, аштадып, түредип чоруурлар. Оларны канчап-ла шын орукче эгидип алырыл деп ай-тырыг тургустунуп турар. Төлдү бодараткаш, өстүрүп каанының харызы кандыг болурул? Бир эвес эки кижини өстүрүп каар болза, ол дараазында ада-ие апаргаш, ажы-төлүн база эки кижилер кылдыр өстүрүп каар. Кырый берген ада-иезин азыраар. А төлөптүг эвес кылдыр кижизидер болза, харызы база ыңдыг болур: Юрий Даваа авазына тураскаадып шүлүк бижип каарга, Сал-чак-оол Ондар чараш аялганы чогаадып каан.

«Авам сен дег эриг баарлыг, чырык черде
Авалар-ла көвөй болгай, ынчалза-даа
Аа сүдүн ээп өскөн, эң-не эргим,
Авыралдыг кижжи чүгле сен сен, авай!»

дээн болза, Монгул-оол Биче-оол акый:

«Карак шиммээн дүнепериң,
Каш чылда төккөн дериң,
Авыралың ачызында
Амыдырап чор мен, авай»

дээн. Көрбөс бе? Ада-иезиниң төлөптүг ажы-төлү ыңдыг болур-дур. Ада-иең сени азырап каар, а сен оларны солуп азыраар хүлээлгөң күүсет, кижжи төлү. Ада-иезиниң орнун солуп, амыдырап артар ажы-төлгө чагыг:

«Ада-иең чырык черге чаяаган-дыр,
Аас-кежик, алдын хүннү хайырлаан-дыр.
Амыдырап-чуртталганың ыдык сүзүү —
Ада-иең камнап чору, узун назын назылазын».

Ульяна АРАКЧАА-ВЕЛИЧКО.

ҮНДҮРҮГ ОТЧЕДУН
ДУЖААВААНДА...

Бир эвес хуу сайгарлыкчы Россияның Федералдыг үндүрүг инспекциязынче үндүрүг отче-дун дужааваан болгаш Пенсия фондузунда ооң орулгазының дугайында кандыг-даа медээ чок болза, аңаа камгаладылга дадывырларының эң бедик хем-чээли болур 148 886,40 рубльди онаап каар.

Сагындырып каалы, бир эвес төлекчиниң орулгазы чылда 300 муң рубльден ашпас болза, ол Пенсия фондузунче 18 610 рубльди шилчидер. Ол дадывыр 2015 чылдың декабрь 31-ге чедир төлөттинген турар ужурул.

Бир эвес хуу сайгарлыкчының орулгазы бир чылда 300 муң рубльден ажа бээр болза, ооң орулгазының түнүндөн 1 хуу да-дывырны немей тыртар: $5\,965 \times 26\% \times 12 = 18\,610,80$ рубль (орулга — 300 000) $\times 1\%$. Мындыг орулгалыг төлекчилер камгаладылга дады-вырларын апрель 1-ден орайтат-пайн төлээр ужурул (2015 чыл дээш төлээшкенин 2016 чылдың апрель 1-ден орайтатпас).

Камгаладылга дадывыр-ларының ниити түнү федералдыг хоойлунуң чыл эгезинде тургузуп каан МРОТ-туң сес катап хемчээ-линден көвүдөвөс болур. Эң бедик түнү дараазында санаашкын-биле чорудар: $5\,965 \times 26\% \times 12 \times 8 = 148\,886,40$ рубль.

2013 чылдың январь 1-ден боттарын боттары ажил-биле хан-дырып турар хуу сайгарлыкчылар

чаш уругну 1,5 харга чедир азы-раанда; бирги бөлүктүн инвалидин, инвалид уругну азы 80 хар четкен кижини ажаап-тежээп турганда; шеригте турганда; ашааның керээ-биле шериг херээ эрттирип турар черлеринге чурттап турганда азы ашак-кадай улустарның даштыкы чурттарга төлээ черлеринге ажил-дап турган үлөрүндө сайгарлыкчы ажил кылбайн турган болза, кам-галадылга дадывырларын төлөвөс эргелиг.

Бир эвес хуузуңда ажилдап ту-рар кижилер сайгарлыкчы ажилын чылдың эгезинден эвес, а ооң соон-да кылып эгелзэн болза, ажилдап эгелзэн айындан чыл төнчүзүңге чедир көвүдөдип тургаш, дады-вырлар төлээр хемчээлди санап үндүрүп алыр. Айның ортузундан ажилдап эгелзэн болза, арткан хүннерге дүүштүр көвүдөдип тур-гаш, санап тодарадыр.

Ажилын соксадыпкан таварыл-гада, күрүне бүрүткелинден үнүп алган соонда, 15 хонук иштинде фондуларже арткан дадывыр-ларын шуптузун төлөп кирир ужурул.

Хуу сайгарлыкчы учетта турар болза-ла, ол камгаладылга да-дывырларын долузу-биле төлээр апаар. Ооң камгаладыг стажынче чүгле дадывырлар төлөп турган үези кирер.

Виктория ДОНГУР,
Пенсия фондузунуң ТР сал-бырында дадывырлар башка-рар килдистин даргазы.

ХУУ МЕДЭЭЛЕРНИ КАМГАЛААР

Харылзаа, информастыг технологиялар болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле Федералдыг албанның Енисей эргелелиниң хуу медээлер-биле ажилды организаптап болгаш (азы) боттандырып турар күрүне, муниципалдыг органнарда, юридиктиг черлерге болгаш тус кижилерге дыңнадыры болза, хуу медээлерде кирген чүүлдерни камгалаарының талазы-биле хүлээлгелерни күүседир сорулга-биле Роскомхайгааралдың Енисей эргелели хуу медээлер-биле ажилды боттандырып турар операторларның даңзызын тургузуп турар. Ооң-биле холбаштыр хуу медээлер-биле ажилдаар сорулгазының дугайында 2008 чылдың 07.27-де «Хуу медээлер дугайында» №152-ФХ Федералдыг хоойлунуң 22 чүүлүнүң 1 кезээнге дүүштүр Роскомхайгааралдың Енисей эргелелинде дыңнадыгны кириерин хуу медээлер-биле ажилды организаптап болгаш (азы) боттандырып турар күрүне, муниципалдыг органнарда, юридиктиг черлерге болгаш тус кижилерге сүмелеп турар. Хуу медээлер-биле ажилдаарының дугайында дыңнадыгның (моон ыңай — дыңнадыг дээр) майыын болгаш долдурарынга хамаарышкан сүмелерни Роскомхайгааралдың Енисей эргелелиниң Кызыл хоорайда девискээр килдизинден ап болур, оон аңгыда дыңнадыгның интерактив-тиг майыын хуу медээлер порталына (<http://pd.rsos.ru/operators-registry/notification/>) долдуруп болур.

Портал дамчыштыр кирген дыңнадыгны оператор Роскомхайгааралдың Енисей эргелелинде чүгүл дыңнадыгның саазында сөзүгүлелин чара парлаткан болгаш аңаа ат салган соонда дамчыдар.

Дыңнадыгны Роскомхайгааралдың Енисей эргелелинде бижимел хевирге дараазында почта адресинче чорудар: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 156а, аб.хааржаа 53, тайылбыры (349422) 22806, 20299 телефон дамчыштыр азы боду Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажың 156, каб. 201 адреске келгеш, ап болур.

Хуу медээлер-биле 2011 ч. 07.01-ге чедир ажилдап турган операторлар «Хуу медээлер дугайында» Федералдыг хоойлунуң 22 чүүлүнүң 3 кезээниң 5,7,1,10 болгаш 10 пунктуларында кирген медээлерни Роскомхайгааралдың Енисей эргелелинде кириер хүлээлгелиг.

Хуу медээлер-биле ажилды дыңнадыг кири-бейн боттандырган күрүне, муниципалдыг органнарда, юридиктиг черлерге болгаш тус-тус кижилерде ооң соонда хууда медээлер-биле ажилды кылыр эргези чок болур. Ол ышкаш Федералдыг хоойлунуң негелделерин хажыткан кижилер «Хуу медээлер дугайында» ФХ-ниң 24 чүүлүнге дүүштүр Россия Федерациязының хоойлужу-дугазында көрдүнгөн харысалгага онаажыр.

Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс комбинатының автошколы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөредириниң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ»!!! деп акцияны чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл—чолаачылар эргениң шынзылгазы негетинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент билидин көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредири-биле чыылда доктаамал чоруп турар:

-«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категорияларның чолаачылары;

-айыылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны (ДО-ПОП);

-пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук шимчээшкениниң дүрүмнериниң техминимуму;

-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировкасы;

-удуртукчуларга болгаш өрттүн айыыл чок чоруу

дээш харысалгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техниктиг минимум талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графигин өскерттир арга бар, өөренип турар кижилерге бүрүзүңе онзагай кичээлгей.

Айтырыг салыр телефоннар: (39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555

Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаның дуржулгалыг башкыларыңа өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң өөредилге адырынга хайгаарал албаны тывыскан.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

ИНФОРМАЦИОННОЕ СООБЩЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ ПУБЛИЧНЫХ СЛУШАНИЙ

В соответствии с распоряжением Хурала Представителей Пий-Хемского кожууна от 09.11.2015 г. №16 «О проведении публичных слушаний по изменению вида разрешенного использования земельных участков» проводятся публичные слушания по вопросу изменения вида разрешенного использования следующего земельного участка:

- из категории земель сельскохозяйственного назначения общей площадью 110000 кв.м., расположенный по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, с. Суш местечко «Мельница», кадастровый номер 17:08:1301002:18, с разрешенного использования «для ведения личного подсобного хозяйства» на разрешенное использование «сельскохозяйственное использование».

Дата проведения публичных слушаний — 30 ноября 2015 г.

Время начала публичных слушаний — 10.00 часов, окончание — 11.00 часов.

Место проведения публичных слушаний — Пий-Хемский кожуун, г. Туран, ул. Кочетова, 11, актовый зал, 2 этаж.

Рекомендации и предложения по вопросу публичных слушаний в письменном виде принимаются организационным комитетом с 05.11.2015 г. по 24.11.2015 г. с 08.00 до 16.00 часов по адресу: Пий-Хемский кожуун, г. Туран, ул. Кочетова, 11, каб. 36, отдел земельных, имущественных отношений и архитектуры, контактное лицо, секретарь организационного комитета по проведению публичных слушаний Кужугет Белекмаа Валерьевна Тел.(39435)21716.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Б.В.Кужугет.

Садыг-тудуг компаниязы «СТРОЙ МАСТЕР»

Кылып турар ажилдарывыс: бажыңнар, садыг-лар, гаражтар. Тудуг материалдары, соңгалар, эжиктер, газобетон, гипсокартон болгаш белең бажыңнар комплектилерин, бензотэлектроинструментилер, быжыглаашкын (крепеж), пластик соңгаларга херек

чүүлдер садып турар бис. ОТП-Банк, Альфа-банк-лар таварыштыр чээлиге база садып ап болур.

Тел.: 8-923-555-77-27; 8(39422)2-27-27.

Адреси: Кочетов кудумчузу 162/1.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделеда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4457. Номерни парлапгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 3010181050000000073 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информатизация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикасының харылзаа талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүк Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияларга, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылаар.

Төрүттүнген хүнүңер-би



Эргим, ынак ававыс Саяна Белек ЧЫКАИ ноябрь 14-те 70 харлаан ба демдегеп эрттирер.

Ол Эрзин кожуунуң Бай-Даг зунга хөй чылдарда мал ажил-агы сайзыралыңа үлүүн кириштирип дап, чурттап келген. Өнүң ээзиниң гелдиг чөлөнгижи, чеди ажы-те эңерелдиг иези, хөй-ниити ажил база бот-тывыңгыр уран чүүлүн ш

бижиктериниң эдилекчизи.

Ававыска мөгейбишаан, каң дег быжыг кадык өөрүшкү-маңнайны күзеп, дараазында одуругларны баттывыс.

Сеткилиңниң дээжизин, Сергек хөөнүң уян ырын Ажы-төлү бистерни дээш, Авыралдап өргүп чоруур Ававыстың буян-чолу Алдын хүн дег мөңгө артсын! Сээң чагың — чалгынывыс, Сээң сөзүң эм-таң ол-дур, Чымчак көрүш, эргеледин Чыннып алып одаавыс ол.

Бергелерге дүжүп бер Мөргөн угаан аржаань Өртемчейниң каазын с Өөрүшкүнү «каңнап» б Өлчейлиг чаш шаавыс Өңгүр чайны шаңнап ч Ававыс Сөңз ам-даа х Аас-кежиин йөрээдди Ажы-төлү, уйну

Типография ООО «ПЕЧАТНИК»

реализует бумагу

«Снегурочка»

(количество ограничено)

Готовые книги регистрации длительного и постоянного хранения,

БСО (от 030 коп), этикетки и т.п.

г.Кызыл, ул. Красноармейская 100, офис 16 (цокольный этаж) к.т. 8-394-22-2-15-08; 8-923-269-13-09.

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.



YAZ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар өртээниң 50 хуузун баштай төлөп алыр. Өртээ Ново-хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,

Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаары)

Тел. 8(394-22)-6-60-40, 8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Төлөвирлиг үндезинге парлаан.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В Администрацию Пий-Хемского кожууна поступило заявление от гражданки РФ Монгуш Оксаны Олеговны о предоставлении в аренду, сроком на 10 (десять) лет, земельного участка из категории земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Республика Тыва, Пий-Хемский район, местечко «Мезель», общей площадью 25000 кв.м., разрешенное использование — животноводство.

В рамках действующего законодательства в течение 5 дней со дня опубликования данной информации Отдел земельных, имущественных отношений и администрации Пий-Хемского кожууна принимают письменные заявления по данному заявлению.

Начальник отдела земельных, имущественных отношений и архитектуры Б.В. Кужугет.

ПОПРАВКА

Администрация сельского поселения сумона Сушского района сообщает о том, что в связи с технической ошибкой по извещению Монгуш Оксаны Олеговны о предоставлении земельного участка по адресу: Пий-Хемский район, с. Суш, ул. Октябрьская д.14, опубликованного в газете «Шын» от 18.07.2015 №78 (18665), текст «В администрацию Пий-Хемского района следует читать «в Администрацию сельского поселения сумона Сушский».

Председатель администрации Сельского поселения сумона Сушский Дондуп И.М.